

**СОФИЙСКИ
КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
БОГОСЛОВСКИ**

**УНИВЕРСИТЕТ „СВ.
ФАКУЛТЕТ**

**КАТЕДРА: ПРАКТИЧЕСКО БОГОСЛОВИЕ
ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ 2.4. “РЕЛИГИЯ И ТЕОЛОГИЯ”**

Ас. Стоян Малинов Малинов

**БОГОСЛОВСКИ АСПЕКТИ НА МУЗИКАЛНИТЕ И ТЕКСТОВИ
ОБРАЗИ В ЗЛАТОУСТОВАТА ЛИТУРГИЯ НА АНГЕЛ
ПОПКОНСТАНТИНОВ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на
образователна и научна степен „доктор”

Научен ръководител:
доц. д-р дякон Иван Иванов

София, 2017

СЪДЪРЖАНИЕ

Обща характеристика на дисертационното съчинение.....	3
Основно съдържание.....	6
Приноси на дисертационното съчинение.....	17
Публикации във връзка с дисертацията.....	18

Обща характеристика на дисертационното съчинение

Предговорът посочва първоначалният допир с творчеството на Ангел Попконстантинов и неговите различни характеристики. Запознаването ми с отделни негови авторски творби породиха интерес към личността и композиционното му наследство.

Настоящото съчинение си поставя за задача да запълни празнотата, която съществува в изследователската литература по музикознание, по отношение на другият (освен Христо Манолов) продължител на онаследената традиция от *първо поколение* автори на църковна музика и пряк участник в тези творчески търсения – Ангел Попконстантинов. Това обуславя избора на **темата** и нейната **актуалност**.

Обект и предмет на изследването. В процеса на издирване на творчеството му в различните места, където той е работил, бяха открити негови композиции, отделни хармонизации на образци от източното църковно пеене и множество обработки за четиригласен мъжки хор на композиции от руски, румънски, сръбски и български автори. Наред с това обстойно се запознах и с личния му архив, който се намира в Централния държавен архив. Различните характеристики на неговото творчество, по-конкретно авторските композиции, определят и **обекта** на настоящето изследване. **Предметът** на предложената дисертация е: „Литургия на св. Иоан Златоуст – музика Ангел Попконстантинов.”

Целта на предложения труд е да представи цялостно и да анализира критически основните идеи и теми в творчеството на Ангел Попконстантинов, и по-конкретно в неговата св. Литургия.

Наблюденията, свързани с анализирането на основния предмет пораждаат **конкретни задачи**, а именно:

1. Проследяване на развитието на многогласната църковна музика в България от края на XIX в. до 70-те години на XX в.
2. Проучване на житейския път и творческата дейност на Ангел Попконстантинов;
3. Издирване на композициите;
4. Опит за класификация на творбите от позицията на богослужебната приложимост;
5. Анализиране на ключови примери, за да се изведат специфични творчески подходи.

Методи на работа, използвани в изследването са различни: първо – основно място заема **сравнителният метод**, който позволява разглеждането на българската музикално-църковно певческа практика през призмата на църковно-музикалното наследство на композиторите от т.нар., *Първо поколение*; второ – застъпен е **аналитичният метод**, чрез който са разгледани избрани композиции; трето – макар и епизодично е прилаган и **херменевтичен метод**, предлагащ лично тълкуване на определено творческо хрумване в контекста на настоящото изследване.

Научен обхват. Проследяване на изследванията свързани с многогласната църковна музика от Освобождението до края на 70-те години на XX век. Възникналите през този период три течения в изграждането авторската църковно-певческа литература след Руско-турската освободителна война оформят рамките на композиторския интерес на *първо поколение* български композитори и по-конкретно: върху каква основа да бъде изградена българската многогласна хорова музика.

Хипотезите в настоящото изследване са следните:

1. Поставянето на Ангел Попконстантинов и неговото композиционно творчество, като другия продължител на утвърдената традиция от *Първо поколение* автори на сакрална музика.
2. Спорът, възникнал в края на XIX в., на каква основа да бъде изградена многогласната църковно-певческа литература, от една страна на „болгарский разпев“, от друга – на образци от хилядолетната традиция на източното-църковното монодийно пеене, вече е затихнал. Като добър познавач на псалтикийната традиция Попконстантинов взема теми от образците на източното църковно пеене за част от своите хармонизации.

Структура на изследването. Дисертационното съчинение се състои от Предговор, Списък със съкращения, Увод, Четири глави, Заключение, Извори и Литература, Приложения.

Общият обем на ръкописа на дисертацията обхваща 237 страници.

Основно съдържание на дисертационното съчинение

В увода се разглеждат причините за избора на темата и нейната актуалност, предмета и целта, задачите и методите на изследването, хипотези, както и структурата на съчинението.

ПЪРВА ГЛАВА на дисертацията: Исторически обзор на Българската авторска църковна музика от края XIX в. до края на 70-те години на XIX век включва три основни точки: 1. Авторската многогласна църковна музика у нас от края на XIX до края на 20^{-те} години на XX век, 2. Развитието на многогласната литургична музика от началото на 30-те години на XIX век до края на 40-те години на XX век и 3. Съдбата на сакралната музика в периода от 40-те до края на 70-те години на XX век.

Тази глава разглежда хронологически появата и развитието на литургичните цикли в българската църковно-хорова литература след Освобождението до края 70-те години на XX век. Проследява различните етапи в изграждането на националната многогласна църковно-хорова литература.

Едногласната църковна песенност, единствената писмена музикална култура в България в продължение на цяло хилядолетие, оформила се в общественото съзнание, като „висока” музикална сфера, изиграва значима роля в просветителския период на Възраждането. Появилите се певчески сборници, част от борбата за църковна независимост, говори за нуждата, от такива средства, за духовно издигане на народа и утвърждаване на високо-професионалната църковно-певческа традиция. Вследствие на това духовно издигане на народа към средата на XIX век в България активно навлиза европейската многогласна, предимно светска музика, по стилистика твърде различна от църковно-певческата песенност. Изпълнило

възрожденската си просветителска мисия, монодийното псалтикийно пеене се затваря в чисто богослужебната си функция.

Многогласното хорovo църковно пеене започва да се развива активно у нас едва в годините на руско-турската освободителна война и след Освобождението. Стилистиката на монодийното църковно пеене не осъществява качествен скок към индивидуална авторска инициатива. То не покрива представите за „новото” в музиката, не отговаря на изискванията на бързо развиващата се у нас многогласна хорова култура. Възпитани в традициите на европейското музикално мислене т. нар. *Първо поколение* български композитори, имат нелеката задача да преосмислят църковно-певческото наследство и да създадат художествена църковна музика. Голяма част от тях, бидейки също и църковни диригенти, имат възможността на практика да покажат тези свои устреми към интегриране на многогласната църковна музика като жанр в творчеството си.

1. Авторската многогласна църковна музика у нас от края на XIX до края на 20^{-те} години на XX век.

Център на композиторския интерес в българската църковна музика от края на XIX и началото на XX в. става Литургията на Св. Иоан Златоуст. Литургията бива обсъждана в контекста на националното, конкретизирано този път в проблема за избора на мелодическата основа, върху която трябва да се създаде новото църковно-музикално творчество. По отношение на този избор българските композитори се разделят на два лагера, но независимо от това, „новата музика” поставя като техен общ знаменател изразните средства на музикалното изкуство. Както върху едното, така и върху другото, авторите подхождат и към двата – „*източно-църковния*” и към „*старобългарския*” напеви – по един и същи авторски начин. Защитниците и на „*Болгарский роспев*”, и на „*източните напеви*” имат своите доводи „за” и „против” в тази дискусия, която всъщност изразява стремежите на новоосвободената държава да създаде своя,

национална църковно-певческа традиция – *„родна църковно-певческа литература“*.

Първата цялостна авторска многогласна Литургия отпечатва Атанас Бадев (1860 г. -1908 г.) в Лайпциг през 1898 г. Бадев включва в своята Литургия, както авторски съчинения, така и многогласни обработки на източно-църковни песнопения.

През 1905 г. в Москва, в издателство „Юргенсон“ се отпечатва литургия на Иван Кюлев (1872-1956 г.), в чието съдържание влизат преработени за еднороден тригласен и четиригласен хор, както руски обиходни песнопения на Николай Бахметев.

В средата на първото десетилетие на XX век, Литургия за четиригласен мъжки хор отпечатва и един от основателите на Столичната драматична оперна дружба, Драгомир Казаков (1866-1948 г.). В издадената от него литургия са поместени литургични творби от Бортнянский, Чайковски.

Автор на ярки образци на акапелната художествена песен и създател на българската военна маршова песен Александър Морфов (1881-1934 г.) пише литургия за четиригласен мъжки хор през първото десетилетие на XX век.

През първото десетилетие на XX век Георги Байданов, във връзка с практиката си на църковен диригент в пловдивската катедрала „Успение Богородично“ създава литургия по образец на руското обиходно пеене.

Панайот Пипков (1871-1942 г.) написва литургия, която е посветена на управляващия тогава Ловчанска епархия Скопски митрополит Максим (по-късно избран за Пловдивски митрополит). За съжаление от нея са запазени отделни песнопения.

Като голям привърженик на *„старобългарското църковно пеене“* Христо Тръпков Шалдев (1876-1962 г.) издава литургия през 1920 г.

изградена преимуществено върху „старобългарският роспев“ за едногласно псалтикийно изпълнение с хурмузиев нотопис.

Петко Стайнов (1896-1977 г.) – последният български композитор, който работи в областта на многогласната църковна музика, пише своята литургия за хора при храм „Успение Богородично“ в родния си град Казанлък.

2. Развитието на многогласната литургична музика от началото на 30-те години на XIX век до края на 40-те години на XX век.

Вторият период в развитието на многогласната литургична музика показва нови характеристики в еволюцията на създадената вече през първия период традиция. Стремелът към създаване на ново църковно-певческо творчество на основата на националните традиции намира своята реализация в конкретни литургични цикли.

През 1921 г. в София излиза от печат „Старобългарско църковно пеене по руските нотни ръкописи от XVII и XVIII век – Литургия за народен хор“ от Анастас Николов (1876 г. -1924 г.). Хармонизацията на Николов не получава популярност въпреки одобрението ѝ от Светия Синод и авторитета му като изтъкнат хоров диригент.

Николай Иванов Николаев (1852 г. -1938 г.) развива изключително активна музикална дейност и става много важен фактор за всички музикални инициативи в следосвобожденска България. Основава мъжкия хор към храм „Св. Вмчца Неделя“ (тогава „Св. Крал Стефан Милутин“). През 1924 г. издава литургията, в която обработва мелодични и лесно изпълними песнопения на руски автори, както и старобългарски и източни напеви, за тригласен еднороден хор, с оглед да подпомогнат и улеснят новоназначащите и слабо подготвени хорове у нас.

Добри Христов (1875 г. -1941 г.), следвайки призива на Анастас Николов към българските композитори, да обърнат внимание на красотата на *старобългарското пеене*, което да послужи за основен камък за

издигането на бъдещето чисто българско църковно музикално изкуство, през месец януари на 1925 г. издава „Литургия на Св. Йоан Златоуст с допълнителни песнопения за смесен хор”, композирана от него и посветена на софийския митрополит Стефан. Постиженията на композитора в майсторското хорovo писмо на литургията, се превръща в най-представителния литургичен образец в българската музика.

С цел „да обслужва църковно-певческите среди у нас не само в градовете, но и в селата, през 1934 г. се отпечатва Общодостъпна за хорovo пение Литургия № 2 на Добри Христов, посветена на главния секретар на Св. Синод Стобийски епископ Борис.

Петър Динев създава и отпечатва първата си Литургия „в източен тон“ през 1926 г. Верен на източно-църковната псалтикийна традиция Динев избира източните напеви като основа на своите творчески търсения. Притежавайки солидна подготовка по хармония, авторът съумява да даде модерна разработка и хармонизация и да създаде по този начин нещо ново и ценно.

Отпечатана през 1929 г. е втората цялостна литургична творба на Петър Динев: Народна литургия на Св. Йоан Златоуст за народно пеене на два и три гласа върху църковно-източни напеви. Заради простотата и единността в изказа си тя се препоръчва на ученическите и на любителските хорове. Както първата, така и „народната“ му литургия, са „нагласени“ върху източно-църковни напеви „близки до строежа на народната ни песен“, което я прави понятна и лесна за разбиране от множеството богомолци.

Апостол Николаев-Струмски (1886-1972 г.), син на Николай Николаев, през 1926 г. отпечатва своя Литургия за четеригласен смесен хор. Хармонията и мелодичния изказ на творбата продължава руската композиционна традиция, като оформя трета стилистична тенденция в

създаването на църковно певческо творчество у нас, а именно – чисто авторско решение.

Постоянният стремеж на музиката като изкуство към винаги новото, оригиналното, актуалното на времето води двамата най-изявени автори (Добри Христов и Петър Динев) към търсене на нови възможности на своите творчески изяви. Удобен пристан на тези свои възжелания те намират върху текстовете на Всенощното бдение.

Издадените духовно-музикални съчинения за всенощно бдение и светата литургия от Петър Динев през 1941 г., а преди това и излезлите от печат общодостъпни литургии на Добри Христов, както и на Петър Динев, са последните образци на половин-вековната творческа дейност на т.н. *Първо поколение* композитори работили в изграждането и издигането на новата национална хорова култура на едно високо европейско ниво в областта на многогласната литургична литература.

3. Съдбата на сакралната музика в периода от 40-те до края на 70-те години на XX век.

След прогреса през 30-те и 40-те години на XX век интересът към църковния музикален жанр вече не е актуален за композиторите от т.н. Второ поколение. Църковната музика, осмисляна единствено да обслужва богослужението, отново ще се обърне към култовото си предназначение и постепенно ще остане да звучи, за доста дълъг период от време, изключително и единствено в храмовете.

Христо Манолов (1899 г.-1953 г.) като ръководител на различни хорови състави в различни градове на страната, (при пловдивските храмове „Успение Богородично“ и „Св. Марина“, храмът посветен на преподобни „Св. Йоан Рилски“ в град Перник, варненската катедрала „Успение Богородично“), той пише по различно време, своите шест литургии, две всенощни бдения, както и други самостоятелни произведения, свързани със Св. Литургия. Според проф. Юлиан Куюмджиев „За разлика от

колегите си от „Съвременна музика“ Христо Манолов, „едно твърде значително изключение.“

Първите професионални музиканти работили в областта на многогласната църковна музика показват стремеж да запълнят църковно-песенен материал необходим за църковните хорове. През първите три десетилетия важна особеност на тези литургии е „стъкмяването“, „нареждането“ на музика от различни руски композитори. Литургийната музика появила се през 20-те, 30-те и началото на 40-те години на XX век показва нови характеристики. На преден план излиза въпросът за индивидуалното авторско начало. Оформят се две противоположни течения, които имат своите привърженици: последователи на *болгарский роспев* и подръжници на *източно-църковната песенна традиция*. Третото течение за изграждането на национална многогласна хорова литература намираме в авторската изява на Апостол Николаев-Струмски.

Литургиите за смесен хор на Добри Христов, Петър Динев и Апостол Николаев-Струмски преминават рамките на функционалното предназначение и се превръщат в изкуство, художествен акт, като естетическа ценност.

ВТОРА ГЛАВА: Биографични сведения и творческа дейност на Ангел Попконстантинов представя биографията на автора в три основни точки: 1. Родно място, произход и образование, 2. Диригентска и преподавателска дейност, 3. Композиционното наследство на Ангел Попконстантинов.

2.1. Родно място, произход и образование

Ангел Попконстантинов е роден в село Любеново (дн. Хасковска област) на 24. VIII. 1905 г. в семейството на свещеник Константин Атанасов и презвитера Елена Попконстантинова. Средното си образование завършва в Софийската духовна семинария през 1929 г. Влечението към музиката и, воден от стремежа към усъвършенстване, на следващата

година записва Музикалната академия. Добил солидна музикална подготовка, той още със завършването на музикалното си образование е назначен за асистент на своя професор и хоноруван преподавател-лектор по църковна музика и църковен ред в Музикалната Академия.

2.2. Диригентска и преподавателска дейност

След смъртта на проф. Добри Христов (1941 г.) църковното настоятелство при храм-паметника „Св. Александър Невски“ възлага ръководството на хора на Ангел Попконстантинов. На този пост маестро Попконстантинов отдава 42 години от своя живот в неуморно търсене на различни музикални форми и образи за издигането на църковната музика на още по-голяма висота. За висотата на изпълненията на хора под ръководството на маестро Попконстантинов говорят статии на вестник „Фигаро“ и дописка на проф. свещ. Матей Матеич от държавния университет в Охайо, където се казва, че хорът на „Св. Александър Невски“ е може би най- добрият в света.

Като студент Ангел Попконстантинов се включва в състава на хор „Гусла“, където се изявява като солист на хора и като най-дългогодишния помощник-диригент (1929-1957 г.) на проф. Асен Димитров. С хор „Гусла“ маестро Попконстантинов прави множество гастроли в страната и в чужбина, а като диригент на патриаршеският хор изнася духовни концерти, както в столицата, така и в страната.

В следствие на дългогодишно приятелство между Ангел Попконстантинов и Борис Христов, през 1976 г. е осъществен от „Балкантон“ запис на български и руски църковни песнопения, съпроводен от хора на катедралата.

Министерство на народното просвещение, на основание решението на съвета на Богословския факултет, одобрено от Академичния съвет при Софийския университет, на 12.XI.1947 г. назначава Ангел Попконстантинов Атанасов за хоноруван технически преподавател по

църковна музика. Като преподавател Попконстантинов полага усилия да подготви и обучи студенти, които да поемат ръководството на църковните ни хорове. Тук в Богословския факултет, трансформиран в следствие от академичната 1950-1951 г. в Духовна Академия, maestrото преподава цели тридесет години.

2.3. Композиционното наследство на Ангел Попконстантинов

Плод на дългогодишния неуморен труд на Попконстантинов с хора при храм-паметника е съставената от него „Литургия на св. Иоан Златоуст“. Наред с композирането на своята литургия, творческият поглед на Попконстантинов е насочен и към другия жанр в църковната музика, а именно Всенощното бдение. Наред с това той хармонизира различни великопостни песнопения познати от източно-църковното пеене.

2.4. Опис на аранжиментите на Ангел Попконстантинов

Работата като главен диригент на хора на патриаршеската катедрала дава възможността на Попконстантинов да осъществи своите творчески разбирания и да постави посоката на стила в репертоара на хора, който той ще изгради в продължение на повече от 40 години. Ангел Попконстантинов, като главен диригент обработва голям брой църковни песнопения от различни български, руски, румънски и сръбски автори. Вследствие на тази си дейност той подготвя „Сборник от литургийни песнопения“, събрани и преработени за мъжките църковни хорове у нас. Сборникът е много обемист и съдържа 268 страници.

Житейският път на maestro Ангел Попконстантинов приключва на 21.08. 1981 г. в София.

ТРЕТА ГЛАВА: Богословски аспекти на музикалните и текстови образи в Златоустовата литургия на Ангел Попконстантинов представя на читателя най-значимата му композиция, а именно „Литургия на св. Иоан Златоуст“. Написана е за смесен хор като преимуществено е изградена от личното творчество на автора, с изключение на „Светий

Боже“ източен напев по трети глас и Евхаристийния канон „Милост мира“ – хармонизация на т.н старобългарско „Милост мира“ глас 5-ти. Тоналността, предпочетена за огромната част от литургията, е сол мажор (G dur).

Тази глава излага творческият прочит и тълкование на автора върху св. Литургия. Авторския поглед е съпоставен с композиторските решения на Апостол Николаев-Струмски, Добри Христов и Петър Динев. Изведени са отделни примери на някои песнопения с цел да се направи сравнителен анализ с творчеството на утвърдените в църковно-певческата литература музиканти. Всички основни песнопения от литургията са разгледани обстойно като се прави херменевтичен анализ на оригиналните авторски решения изразени върху нотния лист.

В ЗАКЛЮЧЕНИЕТО се обобщават резултатите от изследването, формулират се основните насоки и се изтъква творческото виждане в творбите на Ангел Попконстантинов. Правят се изводи за художествената стойност на неговото творчество.

Литургията на Ангел Попконстантинов е великолепен пример и художествено доказателство за развитието на многогласната църковна музика в периода след девети септември 1944 г. и е доказателство за художествено-творческата еволюция на многогласната сакрална музика у нас. Запазила традициите на авторските творби, от подобен ранг, на Апостол Николаев-Струмски, Добри Христов и Петър Динев, надхвърлила и надживяла приложно-практическото си осмисляне, тя се превръща в значителен принос за изграждането на унаследения от *Първо поколение* български композитори, български църковнопевчески стил.

Ангел Попконстантинов отдава своя активен живот в служба на общението с Бога, намерил съвършено място в молитвата, този разговор с Твореца „на всичко видимо и невидимо“. Неговото религиозно усещане е

изразено върху множеството нотни партитури, от които прозира спокойният мелодичен тон и богата смислена хармония, които разкриват на слушателя онова спокойствие и мир, пред Вечната Светлина, пред която отправяме нашите надежди и упование в молитвата си.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА. Използваната литература включва 104 заглавия, подредени в азбучен ред и групирани в извори, архиви, литература на кирилица и интернет ресурси.

В ПРИЛОЖЕНИЯТА са включени снимков материал и всички композиции на автора.

ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННОТО СЪЧИНЕНИЕ

Приносите на настоящето изследване са следните:

1. За първи път се проследява обстойно житото и творческата дейност на Попконстантинов.
2. За първи път се издирват и систематизират, неговите композиции, хармонизации на теми от източното-църковно пеене и множеството обработки (аранжменти) от смесен за мъжки хор от руски, румънски, сръбски и български автори.
3. За първи път се прави музикален анализ и богословски прочит на неговата авторска литургия.

Публикации във връзка с дисертацията

1. В памет на маестро Ангел Попконстантинов Атанасов – В специализирано списание за музика и танц „Музикални хоризонти“. С., 2017, кн. № 1.
2. Доклад на тема „Ангел попконстантинов и мястото му сред авторите на църковна музика в България“. Докладът е изнесен на организираната от катедра „Теология“ при Пловдивския Университет „Паисий Хилендарски“ *Кръгла маса* на тема *Православие и съвременност* и предстои публикуването му в сборник материали от кръглата маса.